

HENRYK DOMAŃSKI I KAZIMIERZ M. SŁOMCZYŃSKI

Pozycja społeczna a poparcie dla systemu polityczno-ekonomicznego: kontekst europejski

Legitymizacja systemu politycznego jest wypadkową postaw różnych grup i jednostek. Perspektywa globalna łączy się tu z ujęciem strukturalnym, ujmowanym jako stratyfikacja społeczna. Z jednej strony określony stopień legitymizacji jest zbiorczą charakterystyką systemu politycznego – dotyczy uznawania go za pożądaną i właściwą w świetle dominujących wartości w całym społeczeństwie. Z drugiej strony – jak argumentują przedstawiciele orientacji strukturalistycznych – a zwłaszcza marksiści – poczucie prawomocności ustroju kapitalistycznego zawsze będzie silniejsze wśród właścicieli wielkiego kapitału i drobnych posiadaczy niż wśród pracowników najemnych. We współczesnej Polsce legitymizacja gospodarki rynkowej i systemu demokratycznego ze strony społeczeństwa jest niska, ale – jak wskazują nawet potoczne obserwacje – jest ona silniejsza wśród inteligencji i właścicieli firm niż wśród robotników i chłopów. Z kolei wiadomo, że w krajach zachodnich przekonania te występują silniej w klasie średniej niż w klasie robotniczej i niższej. Nieuwzględnianie tych różnic może prowadzić do powierzchownych interpretacji i błędów.

Przedstawione poniżej analizy reprezentują nie tylko podejście typowo stratyfikacyjne, ale również klasowe. Postaramy się ustalić, jakie poparcie dla reguł gry demokratycznego kapitalizmu i realizującej go władzy, udzielane jest ze strony kategorii, utożsamianych z nierównościami społecznymi i strukturą klasową, a więc z układem stosunków generujących trwałę sprzeczność interesów i napięcia społeczne. Należy podkreślić, że w analizach nad legitymizacją zjawiska struktury społecz-

nej były zawsze obecne¹. Związek tych zjawisk z możliwymi konfliktami społecznymi czyni je naturalnym punktem odniesienia rozważań nad prawomocnością systemu politycznego i klasy rządzącej. Zobaczymy, w jakim stopniu siła legitymizacji związana jest z przynależnością do kategorii wyższych kierowników i specjalistów, szeregowych pracowników umysłowych, właścicieli firm, robotników i rolników. Będzie to zatem analiza stosunkowo trwałych, bo osadzonych w strukturze społecznej, wyznaczników poparcia dla struktur władzy niż samej władzy.

Podstawą naszych ustaleń są dane Europejskiego Sondażu Społecznego z lat 2002–2006. Uwzględnienie międzynarodowego kontekstu pozwoli na rozpoznanie ogólniejszych prawidłowości dotyczących wpływu usytuowania w hierarchii społecznej na procesy legitymizacji. Wcześniejsze analizy wskazują, że pozycja społeczna jest istotnym wyznacznikiem przekonań o legitymizacji systemu politycznego i klasy rządzącej – wyższa pozycja społeczna przekłada się na wyższy stopień legitymizacji, a stosunkowo niższa ją zmniejsza (Domański 2005). To, czego nie wiemy, dotyczy kształtowania się wzorów tej zależności między krajami. Nawet jeśli wyżsi kierownicy i specjaliści udzielają władzy najwyższego, a robotnicy – najniższego poparcia, można założyć, że kształtuje się ono w różnych krajach silniej lub słabiej. Sformułowano kilka hipotez dotyczących makrosystemowych uwarunkowań tych zależności, do których warto się odwołać.

KONTEKST TEORETYCZNY

Analizując zróżnicowanie legitymizacji w przekroju podstawowych segmentów struktury społecznej, należy wyjść od ogólniejszego kontekstu. W dotychczasowych dyskusjach dominującym wątkiem jest kryzys legitymizacji. Zdaniem niektórych zwolenników tej tezy, kryzys legitymizacji jest nieuchronnym zjawiskiem, zapoczątkowanym z chwilą załamania się autorytetu tradycyjnych monarchii (Lipset 1995, por. również Habermas 1976). W demokratycznych społeczeństwach kapitalistycznych czynnikiem osłabiającym wiarę w prawomocność klasy rządzącej są cykliczne zmiany rządów i konieczność zabiegania o głosy

¹ Rozważania poświęcone zależności między usytuowaniem w strukturze społecznej a legitymizacją można znaleźć w pracach takich autorów jak: Della Fave (1980), Marshall i in. (1988), Lipset (1995).

wyborców. Dostęp do stanowisk politycznych stał się przez to łatwiejszy, co skróciło dystans dzielący zwykłych obywateli od władzy.

Delegitymizacja, a przynajmniej zjawiska określane tym mianem znajdują odzwierciedlenie w zmniejszaniu się zaufania do klasy rządzącej. Argumentem na rzecz tej tezy są wyniki badań prowadzonych w niektórych krajach zachodnich, świadczące o obniżaniu się zaufania dla polityków, parlamentu i instytucji państwowych (Inglehart 1997). Źródłami tego procesu są zarówno niska ocena kompetencji polityków w radzeniu sobie z coraz bardziej złożoną materią rządzenia, jak i udział w aferach korupcyjnych czy skandale w życiu prywatnym. Strukturalno-cywilizacyjnym podłożem tych zjawisk jest wzrost ogólnego poziomu edukacji i wiedzy. Nowoczesne społeczeństwa coraz łatwiej są w stanie ocenić kwalifikacje polityków i rządu, brak skuteczności w walce z terroryzmem, niezdolność do zażegnania międzynarodowych konfliktów czy połowiczność rozwiązań w zakresie bezpieczeństwa energetycznego i ocieplania się klimatu (Harding 2001: 77). Nakłada się na to wzrost roli mediów, zajmujących się monitorowaniem polityków prywatnie i na scenie publicznej. Reprezentanci władzy znajdują się pod nieustanną obserwacją – w sytuacjach intymnych, gdy przyjmują łapówki i popełniają wykroczenia drogowe. Obnażenie słabości i wystawienie na widok publiczny spowodowało ich do roli obywateli, których łatwo zastąpić.

Osobny problem dotyczy kryzysu wartości. Potrzeba akumulacji kapitału, a na poziomie jednostkowych strategii – oszczędność i samodyscyplina w wydatkach – wypierane są przez dążenia do nadmiernej konsumpcji (Schumpeter 1995; Bell 1975). W długofalowej perspektywie powoduje to erozję instynktu przedsiębiorczości, skłonności do polegania na sobie oraz innych postaw utożsamianych z „duchem kapitalizmu” i racjonalnością opartą na zysku. Należy podkreślić, że teza o normatywno-kulturowych zagrożeniach legitymizacji występuje w odmiennych wariantach. Dużą popularnością cieszy się nurt wskazujący – w niejakiej opozycji do analiz Schumpetera i Bella – na negatywne konsekwencje orientacji indywidualistycznych dla aktywności obywatelskiej, życzliwości i poczucia wspólnoty (Bellah i in. 1982).

Jeżeli chodzi o ekonomiczny wymiar kryzysu legitymizacji, to jego podłożem jest konieczność zachowania równowagi budżetowej, przy rosnącej skali wydatków na cele socjalne. Zapewnienie wzrostu gospodarczego wymaga przeciwdziałania inflacji i ograniczania wydatków,

podczas gdy polityka restryktywnego budżetu grozi radykalizacją mas, a dla polityków oznacza utratę wyborczego poparcia (O'Connor 1973).

HIPOTEZY

Tezę o kryzysie legitymizacji można interpretować zarówno w duchu katastroficznej prognozy, jak i realistycznego poglądu, że postawy te są niczym więcej, jak wyrazem określonego poparcia dla władzy. Jesteśmy zwolennikami realistycznego podejścia – legitymizacja systemu politycznego jest stopniowalnym zjawiskiem, tzn. społeczeństwo udziela władzy określonego poparcia, które nigdy nie osiąga ani teoretycznie możliwego dolnego, ani teoretycznie możliwego górnego pułapu. Zawsze istnieje jakiś deficyt legitymizacji, co nasuwa pytanie o możliwości wykorzystania jej rezerw. Z punktu widzenia stratyfikacji społecznej jest to kwestia, na jakie kategorie może w największym stopniu liczyć klasa rządząca. Które z nich wyrażają najsilniejsze, a które najsłabsze poparcie dla rządu i od jakich czynników zależy hierarchia tego poparcia. Kwestię tę podejmujemy poniżej, analizując związek między postawami legitymizacji a usytuowaniem w strukturze społecznej.

Podstawowa hipoteza dotyczy kształtu tej zależności – system polityczny powinien uzyskiwać największą legitymizację wśród osób należących do kategorii zajmujących stosunkowo wysoką pozycję społeczną, cieszących się wysokim prestiżem i uzyskujących wysokie zarobki. W przekroju podstawowych segmentów stratyfikacji społecznej są to wyższe kadry kierownicze i specjaliści, reprezentanci ról zawodowych wymagających na ogół wyższego wykształcenia – lekarze, prawnicy, naukowcy, nauczyciele szkół średnich, inżynierowie, dziennikarze, specjaliści od marketingu². I odwrotnie – ośrodkiem delegitymizacji powinni być reprezentanci klas niższych, robotnicy, rolnicy i ludzie ubodzy, żyjący w poczuciu deprywacji, w których interesie jest zmiana istniejącego układu stosunków społecznych. Pośrodku sytuują się niżsi pracownicy umysłowi i „stara klasa średnia” (drobni i samozatrudniający się właściciele). Występowanie takiej hierarchii stwierdzono w analizach przeprowadzonych na danych międzynarodowych z 2002 roku (Domański

² Rzecz jasna, w każdym współczesnym społeczeństwie na szczycie hierarchii społecznej sytuuje się elita biznesu albo „klasa wyższa”, której reprezentanci praktycznie nie wchodzą do prób ogólnokrajowych.

2005). Odwołując się tu do danych z kilku punktów czasowych, chcemy ustalić, na ile jest to stabilne zjawisko.

Hipoteza ta (nazwijmy ją „statusowo-klasową”) pozostaje w pewnej sprzeczności z wynikami innych analiz, które wskazują na umiarkowane żądania polityczne klas niższych. Stwierdza się, że charakterystyczną cechą kategorii o niskim statusie jest fatalizm, wyrażający się brakiem wiary w możliwości poprawy warunków życiowych i skłonności do pogodzenia się z losem. Ta zaskakująca bierność może wynikać z braku wiedzy o rozmiarach nierówności społecznych – z tego, że klasy niższe nie uświadamiają sobie skali dystansu oddzielającego je od elity bogactwa, ignorancja zaś może być równie skutecznym czynnikiem rozładowywania frustracji jak odnoszenie sukcesów (Runciman 1966). Z kolei, odwołując się do teorii grup odniesienia, zwrócono uwagę, że źródłem tych postaw może być brak bezpośrednich kontaktów z kategoriami o wysokiej pozycji. Kategorie usytuowane na samym dole hierarchii społecznej nie widzą ludzi bogatych, dlatego ich zamożność nie drażni i nie prowadzi do napięć. Na znaczenie jeszcze innego czynnika wskazują analizy dotyczące międzypokoleniowego przekazu wartości, zapoczątkowane przez znany artykuł Hymana (1954) *The value systems of different classes*. Wynika z nich, że – w porównaniu z klasą średnią – członkowie klasy robotniczej gorzej orientują się w sprawach decydujących o sukcesie życiowym, mają niższe aspiracje w zakresie wykształcenia, mniej ambitne plany zawodowe, umiarkowane oczekiwania co do poziomu dochodów i słabiej wierzą w możliwość podniesienia własnego statusu. Ustalenia te mogą prowadzić do wniosku, że hierarchia społeczna odtwarza się za przyzwoleniem upośledzonej większości, a usytuowanie na dole hierarchii nie musi wywoływać nadmiaru frustracji i napięć.

Jeżeli klasy niższe nie wyrażają sprzeciwu wobec nierówności społecznych, to być może odnosi się to również do systemu politycznego. Nie podzielamy tej interpretacji, jako że skłonność do fatalizmu i bierność nie muszą się przekładać na legitymizację klasy rządzącej. Wiadomo, że klasom niższym mniej zależy na przestrzeganiu prawa i stabilności stosunków społecznych niż wyższym klasom średnim. Ci drudzy chcą żyć jeszcze lepiej i odnosić sukcesy zawodowe, chociaż nie przeszkadza im to w zajmowaniu krytycznej postawy wobec poczynań rządu, naruszających poczucie sprawiedliwości, np. w kwestii wydatków socjalnych i dystrybucji dochodów. Za przyjęciem hipotezy o statusowym

wymiarze legitymizacji przemawiają również większe zaufanie do instytucji demokratycznych (parlamentu, partii, systemu sprawiedliwości) ze strony kategorii zajmujących wyższą pozycję społeczną (Słomczyński i Janicka 2008), oraz ich większa frekwencja pod względem uczestniczenia w wyborach (Przybysz 2004; Domański 2008). W uzasadnieniu tych prawidłowości stwierdza się, że: „osoby lepiej ulokowane w układzie nierówności społecznych mają większe zyski z dobrze funkcjonującej demokracji niż te, które znajdują się na dole hierarchii społecznej. (...) dysponują większym kapitałem ekonomicznym i społecznym umożliwiającym skuteczniejszą artykulację interesów i efektywniejsze promowanie swoich przedstawicieli do władz legislacyjnych. Przy tym założeniu tylko »fałszywa świadomość« skłaniałaby tych ludzi do kwestionowania demokracji” (Słomczyński i Janicka 2008: 22).

Podobna hierarchia poparcia dla systemu politycznego powinna więc występować zarówno w Polsce, jak w Hiszpanii czy Niemczech. Nie musi to oznaczać istnienia tych samych dystansów między podstawowymi segmentami struktury społecznej pod względem siły legitymizacji. Nie wiadomo, czy np. inteligencja udziela systemowi politycznemu w Polsce niższego czy też wyższego poparcia w porównaniu z poparciem wyrażanym przez kategorie wyższych kierowników i specjalistów w Anglii czy Rosji. W których krajach robotnicy charakteryzują się najniższą legitymizacją systemu politycznego? Od jakich cech krajów zależy siła legitymizacji wśród rolników? Aby to rozstrzygnąć, podamy testowi dwie hipotezy dotyczące wpływu wybranych aspektów zróżnicowania między krajami na siłę zależności między postawami legitymizacji a przynależnością do podstawowych segmentów struktury społecznej.

Wyniki wcześniejszych analiz wskazują, że większa legitymizacja występuje w krajach o wyższej demokratyzacji i stopie życiowej (Domański 2005). Wzrost dochodu krajowego na jednego mieszkańca jest czynnikiem sprzyjającym „dyfuzji poparcia”. Zamożność daje poczucie stabilizacji i każe optymistycznie oceniać możliwości sukcesu, a przez to uczy lojalności w stosunku do rządu i przestrzegania reguł gry między obywatelem a władzą (Diamond i in. 1989; Putnam 1993). Po przekroczeniu pewnego poziomu stopy życiowej nawet załamania i kryzysy ekonomiczne traktowane są jako przejściowe trudności i nie powodują pogorszenia się nastrojów społecznych.

Natomiast sprawą otwartą jest to, czy generalny wzrost stopy życiowej zwiększa czy zmniejsza zróżnicowanie legitymizacji między segmentami struktury społecznej. Bardziej skłaniamy się do hipotezy o wyrównywaniu się rozmiarów legitymizacji, przy czym efekt ten powinien występować dopiero po osiągnięciu odpowiednio wysokiej stopy życiowej. Inaczej mówiąc, dystans między np. specjalistami a robotnikami na skali poparcia maleje w postaci krzywoliniowej zależności od GDP. Argumentem na rzecz alternatywnej hipotezy – że w zamożniejszych krajach występują większe nierówności w sile legitymizacji między kategoriami o wysokim i niskim statusie społecznym – mógłby być wzrost poczucia relatywnej deprivacji klas niższych. Ogólny wzrost zamożności może sprzyjać zwiększaniu się aspiracji do wysokiego statusu materialnego ze strony gorzej sytuowanych kategorii społecznych. Bariery dzielące ich od klas średnich zaczynają im przeszkadzać, są bardziej widoczne, i system społeczny może być w tej sytuacji obarczany winą za brak możliwości awansu.

Druga hipoteza dotyczy wpływu demokratyzacji. Kanonem myślenia politycznego jest teza, że wyższy poziom demokratyzacji – rozpatrywanej od strony przestrzegania właściwych dla niej procedur, dotyczących np. możliwości kontroli władzy, dostępu do wysokich stanowisk, poziomu korupcji urzędników czy zasad przeprowadzania wyborów – jest czynnikiem zwiększającym przekonanie, że istniejące instytucje są godne zaufania i właściwe (Przeworski 1996). Przedstawiono przekonujące dowody, że większa demokratyzacja systemu politycznego odbija się szerszym echem na wyższych szczeblach hierarchii społecznej, w postaci bardziej pozytywnej oceny instytucji demokratycznych przez kategorie zajmujące wyższą pozycję (Słomczyński i Janicka 2008). Nie wyklucza to, że demokratyzacja pociąga za sobą „dyfuzję legitymizacji”. W dłuższych przedziałach czasowych funkcjonowanie w dobrej demokracji powinno odblokować niskie zaufanie do klasy rządzącej w klasach niższych. Dobrze funkcjonująca demokracja jest potężnym mechanizmem redukującym okresowe deficyty legitymizacji struktur władzy.

DANE

Podstawą naszych analiz są dane Europejskiego Sondażu Społecznego z lat 2002, 2004 i 2006. ESS jest najnowszym badaniem międzyna-

rodowym realizowanym na ogólnokrajowych próbach ludności w wieku powyżej 14 lat dobieranych metodą losową. Cele ESS, sposób jego realizacji i zasady doboru próby szczegółowo omówił Paweł Sztabiński (2003). Ważne jest to, że w ocenie ekspertów ESS uznawany jest za najbardziej wiarygodne źródło informacji w badaniach międzynarodowych pod względem warsztatu metodologicznego, jakości danych, rozległości problematyki i rzetelności w zakresie dokumentacji (patrz: <http://europeansocialsurvey.org> i Słomczyński 2004).

W analizie tej korzystamy z dwóch zbiorów: (i) kumulatywnego, w którym są informacje dla wszystkich krajów, które uczestniczyły w co najmniej dwóch rundach ESS, oraz (ii) zbioru dla 2006 roku. Analiza danych ze zbioru kumulatywnego pozwoli uchwycić kierunek ewentualnych zmian w poczuciu legitymizacji albo też brak kierunkowych tendencji, tym bardziej że dane te dotyczą tylko lat 2002–2006. Natomiast analiza dla 2006 roku, pozwoli na rozpoznanie stosunkowo najbardziej aktualnego stanu tych postaw. Wszystkie dane obu zbiorów ESS są ważne pod kątem zachowania reprezentatywności prób w stosunku do populacji (przez zastosowanie tzw. *post-stratification weights*). W Załączniku 1 przedstawiliśmy listę krajów dla każdego z tych zbiorów.

OGÓLNE TENDENCJE W LATACH 2002–2006

Wskaźnikiem postaw legitymizacji są odpowiedzi respondentów na następujące pytania: (1) „Ogólnie rzecz biorąc, na ile jest P. zadowolony(a) z obecnego stanu gospodarki (swojego kraju)”, (2) „Jeżeli chodzi o rząd, na ile jest P. zadowolony(a) ze sposobu jego działania?”, (3) „A ogólnie rzecz biorąc, w jakim stopniu jest P. zadowolony(a) z funkcjonowania demokracji w (nazwa kraju)?”. Pytania te zadawane były we wszystkich edycjach ESS. Respondenci ustosunkowywali się do tych stwierdzeń na 11-punktowej skali – od 0 (zupełnie niezadowolony) do 11 (zupełnie zadowolony).

W tabeli 1 przedstawiliśmy średnie arytmetyczne i odchylenia standardowe tych postaw dla wszystkich krajów rozpatrywanych razem. Odpowiedzi respondentów sytuowały się – przeciętnie rzecz biorąc – blisko środkowego punktu (5). Stosunkowo najmniejsze zadowolenie było z demokracji, jednak średnie dla wszystkich wskaźników zawierają się w relatywnie wąskim przedziale od 4,31 do 5,54. Warto również zwrócić

Tabela 1. *Wskaźniki legitymizacji systemu polityczno-ekonomicznego w krajach europejskich w latach 2002–2006*

Wskaźniki	Średnia arytmetyczna	Odchylenie standardowe	Waga czynnikowa ^a
Rok 2002			
Ogólnie rzecz biorąc, na ile jest P. zadowolony(a) z obecnego stanu gospodarki (swojego kraju)	4,65	2,39	0,831
Jeżeli chodzi o rząd, na ile jest P. zadowolony(a) ze sposobu jego działania?	5,54	2,36	0,853
A ogólnie rzecz biorąc, w jakim stopniu jest P. zadowolony(a) z funkcjonowania demokracji w (nazwa kraju)?	4,46	2,37	0,811
Rok 2004			
Ogólnie rzecz biorąc, na ile jest P. zadowolony(a) z obecnego stanu gospodarki (swojego kraju)	4,62	2,42	0,843
Jeżeli chodzi o rząd, na ile jest P. zadowolony(a) ze sposobu jego działania?	5,33	2,43	0,876
A ogólnie rzecz biorąc, w jakim stopniu jest P. zadowolony(a) z funkcjonowania demokracji w (nazwa kraju)?	4,31	2,38	0,835
Rok 2006			
Ogólnie rzecz biorąc, na ile jest P. zadowolony(a) z obecnego stanu gospodarki (swojego kraju)	5,19	2,47	0,850
Jeżeli chodzi o rząd, na ile jest P. zadowolony(a) ze sposobu jego działania?	5,14	2,42	0,861
A ogólnie rzecz biorąc, w jakim stopniu jest P. zadowolony(a) z funkcjonowania demokracji w (nazwa kraju)?	4,44	2,41	0,850
Lata 2002–2006 łącznie			
Ogólnie rzecz biorąc, na ile jest P. zadowolony(a) z obecnego stanu gospodarki (swojego kraju)	4,80	2,44	0,844
Jeżeli chodzi o rząd, na ile jest P. zadowolony(a) ze sposobu jego działania?	4,39	2,39	0,872
A ogólnie rzecz biorąc, w jakim stopniu jest P. zadowolony(a) z funkcjonowania demokracji w (nazwa kraju)?	4,42	2,41	0,838

^a wartość własna (*eigenvalue*) dla modelu analizy czynnikowej obejmującej te zmienne dla 2002 roku wyniosła 2,1, dla 2004 i 2006 r. – 2,2, a dla modelu zbiorczego dla wszystkich lat – 2,1. Procent wyjaśnionej wariancji wyniósł odpowiednio: 69,2, 72,5, 72,9 i 72,5

uwagę na małe rozproszenie odpowiedzi (mniejsze niż 1/3 rozpiętości skali) i na brak większych zmian w czasie.

Można założyć, że zadowolenie z gospodarki, demokracji i rządu identyfikuje trzy aspekty tego samego zjawiska, chociaż wskaźniki są zróżnicowane ze względu na stopień ich uszczegółowienia (w tej sprawie zob. klasyczną pracę Eastona 1975). Odpowiedź na pytanie „Jeżeli chodzi o rząd, na ile jest P. zadowolony(a) ze sposobu jego działania?” wskazuje na poparcie całkiem określone (*specific support*), podczas gdy odpowiedź na pytanie „A ogólnie rzecz biorąc, w jakim stopniu jest P. zadowolony(a) z funkcjonowania demokracji w (nazwa kraju)?” dotyczy poparcia uogólnionego (*diffused support*). Czy wobec tego, łączenie tych wskaźników w jeden konstrukt jest uprawnione?

Wyniki analizy czynnikowej, zamieszczone w ostatniej kolumnie tabeli 1, przemawiają na rzecz tezy o jednowymiarowej naturze legitymizacji, mimo iż jej wskaźniki dotyczą różnych poziomów ogólności zjawisk, do których poparcie się odnosi. Chodzi tu o wyniki uzyskane w ramach modelu wspólnego dla wszystkich krajów i wszystkich trzech punktów czasowych. Wartości wag czynnikowych dla rozpatrywanych aspektów poparcia kształtowały się powyżej 0,8, co pozwoliło na skonstruowanie z nich sumarycznego wskaźnika. Po uzyskaniu dla każdego respondenta *factor scores*, przekształciliśmy je w standaryzowaną zmienną, ze średnią arytmetyczną 0 i odchyleniem standardowym 1. Wartości te kształtują się od -2,38 do +2,30, gdzie duże wartości ujemne identyfikują odpowiednio niższy, a duże wartości dodatnie – odpowiednio wyższy poziom natężenia tych postaw³. Zmienną tę nazwiemy ogólną skalą legitymizacji – posługując się nią, można dokonywać porównań między krajami i w czasie.

Skala legitymizacji dla lat 2002–2006 zamieszczona jest w trzech pierwszych kolumnach tabeli 2. Porównanie średnich dla krajów w kolejnych punktach czasowych informuje o stabilności legitymizacji, lub zmianach. Uzupełniającą charakterystyką są dane dla 2006 roku, przedstawione w ostatniej kolumnie tabeli 2, gdzie uwzględniamy kraje, które nie uczestniczyły w ESS z 2002 i 2004 roku⁴.

³ Warto pamiętać, że w rozkładzie normalnym 95% przypadków znajduje się w przedziale od -1,96 do +1,96.

⁴ Jest to – skonstruowana osobno dla 2006 roku – skala uzyskana na podstawie wartości *factor scores*, wyrażonych w standaryzowanej postaci, $N(0,1)$.

Tabela 2. *Wartości indeksu legitymizacji dla krajów europejskich w latach 2002–2006*

Kraje	Wspólna skala dla fal z lat			Skala dla fali z 2006 roku
	2002	2004	2006	
	Średnia arytmetyczna			
Austria	0,010	0,138	0,280	0,264
Belgia	0,235	0,137	0,234	0,201
Czechy	-0,348	-0,448	---	---
Dania	0,881	0,913	1,016	0,959
Estonia	---	-0,213	0,106	0,098
Finlandia	0,615	0,796	0,860	0,798
Francja	-0,319	-0,269	-0,398	-0,380
Grecja	-0,192	-0,039	---	---
Niemcy	-0,571	-0,431	-0,275	-0,225
Irlandia	-0,103	0,478	0,471	0,452
Włochy	-0,250	-0,339	---	---
Luksemburg	0,796	0,720	---	---
Holandia	0,131	0,078	0,501	0,468
Norwegia	0,313	0,392	0,635	0,582
Polska	-0,729	-0,836	-0,523	-0,537
Portugalia	-0,574	-0,967	-0,547	-0,556
Słowacja	---	-0,718	-0,008	-0,033
Słowenia	-0,278	-0,179	-0,079	-0,101
Hiszpania	0,025	0,296	0,236	0,207
Szwecja	0,308	0,158	0,432	0,419
Szwajcaria	0,406	0,368	0,772	0,725
Węgry	-0,109	-0,664	-0,833	-0,890
Wielka Brytania	0,001	0,025	-0,085	-0,085
Ukraina	---	-0,514	-1,047	-1,112
Bułgaria	---	---	---	-1,030
Cypr	---	---	---	0,617
Rosja	---	---	---	-0,504

Korelacje dla wspólnej skali: $r_{2002-2004} = 0,897$, $r_{2002-2006} = 0,857$, $r_{2004-2006} = 0,879$

Korelacja między skalami dla poszczególnych krajów dla 2006, $r = 0,999$

Zgodnie z oczekiwaniami, najwyższa legitymizacja systemu politycznego jest w Danii, Finlandii, Luksemburgu, Irlandii, Szwajcarii, Norwegii, Holandii i Szwecji. Dominują więc społeczeństwa skandynawskie, przy czym na uwagę zasługuje przypadek Danii – utrzymującej w tym rankingu pozycję zdecydowanego lidera. Według stanu odnotowanego dla 2006 roku w ścisłej czołówce legitymizacji jest również Cypr, chociaż wymagałoby to potwierdzenia dla dłuższego okresu. Na drugim krańcu znajdują się społeczeństwa postkomunistyczne. W 2006 roku wyraźnie najniższą legitymizację uzyskiwały systemy polityczne na Ukrainie (-1,112) i w Bułgarii (-1,030). Bezpośrednio przed nimi były Węgry (-0,890), a następnie – z wyraźnie wyższym poziomem legitymizacji – Portugalia (-0,556), Polska (-0,537) i Rosja (-0,504). Miarą dystansu dzielącego społeczeństwa europejskie może być to, że w Danii, sytuującej się na szczycie zadowolenia z systemu politycznego, średnie natężenie tych postaw wyniosło 0,959, a w dwóch kolejnych krajach – Finlandii i Szwajcarii, odpowiednio 0,798 i 0,725.

Przejdźmy do zmian. W latach 2002–2006 rysowała się tendencja do wzrostu legitymizacji. Rzecz jasna, analizując dane w tak krótkim przedziale czasowym, trudno wnioskować o zmianach. Faktem jest, że w latach 2002–2006 zjawisko to wystąpiło w większości społeczeństw europejskich. Największy wzrost legitymizacji wystąpił w Irlandii (z -0,103 do 0,471) i Holandii (z 0,131 do 0,501). W przypadku Norwegii zwiększyła się ona z 0,313 do 0,635, w Szwajcarii z 0,406 do 0,772, i w Danii z 0,881 do 1,016. Pewien wzrost (z -0,729 do -0,523) dokonał się również w Polsce. Niemniej jednak jest charakterystyczne, że tendencja ta wystąpiła silniej w krajach o wysokiej, a słabiej w krajach o niskiej legitymizacji, pogłębiając już istniejące różnice. Jakby wyższy kapitał zadowolenia z systemu ekonomicznego, demokracji i rządu jeszcze bardziej je wzmacniał.

Wyjątkami od tej prawidłowości były Francja i Wielka Brytania, w których legitymizacja malała. W latach 2002–2004 silne wahnięcie w dół wystąpiło również w Portugalii i Czechach. Natomiast przypadkiem skokowego załamania się legitymizacji są Węgry. W 2006 roku w społeczeństwie węgierskim doszło do drastycznego obniżenia się aurytetytu rządzącej koalicji kierowanej przez socjalistów. Po oświadczeniu premiera Gyurcsányego, że rząd celowo ukrywał rozmiary deficytu budżetowego, żeby zapewnić sobie zwycięstwo w wyborach, Budapeszt

był widownią powtarzających się starć policji z manifestantami żądającymi ustąpienia premiera i rządu. Mimo ogólnego oburzenia i wystąpień ulicznych, porównywanym z wydarzeniami 1956 roku, Gyurcsány trwał na stanowisku do 2009 roku, co jeszcze bardziej podsycalo zamieszki⁵. W latach 2002–2006 legitymizacja obniżyła się tam średnio z -0,109 do -0,833, powodując, że Węgry przesunęły się na tej skali z 13 na 19 pozycję.

CZYNNIKI MAKROSYSTEMOWE

Z kształtu tej hierarchii wynika, że zróżnicowanie legitymizacji systemu politycznego między krajami związane jest m.in. z poziomem demokracji i rozwoju ekonomicznego. Aby to potwierdzić, posłużyliśmy się indeksem demokracji i dochodem narodowym na jednego mieszkańca. Indeks demokracji, znany w literaturze jako *EIU Index* (skrót od *Economist Intelligence Unit*), jest wypadkową 60 zmiennych, wyrażonych na 10-punktowej skali, pogrupowanych w pięć kategorii. Dotyczą one: (i) procedur wyborczych i pluralizmu politycznego, (ii) swobód obywatelskich, (iii) funkcjonowania instytucji rządowych, (iv) uczestnictwa w życiu politycznym, oraz (v) elementów kultury politycznej (por. Keric 2007). Kraje oceniane są przez międzynarodowy zespół ekspertów – średnia arytmetyczna tych wartości jest sumarycznym wskaźnikiem miejsca danego kraju w hierarchii EIU. W naszej analizie posługujemy się indeksem demokracji dla 2006 roku.

Wartości EIU zamieszczone są w Załączniku 2. W 2006 roku największy poziom demokracji był w Szwecji (9,88). Wyprzedzała ona Holandię (9,66), Norwegię (9,55), Danię (9,52), Finlandię (9,25), a powyżej 9 punktów sytuowały się jeszcze Irlandia, Luksemburg i Szwajcaria. Z kolei, wyraźnie najniższym poziomem demokracji charakteryzowała się Rosja (5,02), znacznie powyżej lokowały się Ukraina (6,94) i Bułgaria (7,10). Następna była Polska (7,30) sklasyfikowana trochę poniżej Słowacji (7,40). Ogólnie rzecz biorąc, społeczeństwa postkomunistyczne lokowały się niżej od tradycyjnych społeczeństw kapitalistycznych. Interesującym wyjątkiem jest stosunkowo wysoka wartość indeksu demokracji dla Czech (8,17) usytuowanych na poziomie Grecji, Belgii, Portu-

⁵ Ostatecznie Gyurcsány podał się do dymisji w marcu 2009 roku.

galii, a powyżej Wielkiej Brytanii. Załącznik 2 zawiera również wartości alternatywnego wskaźnika demokratyzacji, jakim jest indeks swobód obywatelskich, stworzony przez *Freedom House*⁶. W latach 2002–2006 wartości tego indeksu były bardzo stabilne. Z punktu widzenia naszych analiz poważnym jego mankamentem jest stosunkowo słabe zróżnicowanie między krajami – w kontekście europejskim znacznie słabsze w porównaniu z EIU.

Łatwo zauważyć, że hierarchia krajów według poziomu demokracji częściowo pokrywa się z poziomem rozwoju ekonomicznego, mierzonym dochodem narodowym na jednego mieszkańca. Współczynniki korelacji między GDP, EIU i *Freedom House Index* dla 2006 roku kształtowały się powyżej 0,843. Wysoka współliniowość tych zmiennych powoduje, że nie można ich (w tej postaci) wprowadzić do tego samego równania regresji. Stąd też, w celu określenia siły ich związku z poziomem legitymizacji, stopień rozwoju ekonomicznego został wyrażony w postaci zmiennej dychotomicznej, identyfikującej podział na kraje mniej i bardziej zamożne (o dochodzie poniżej i powyżej 20 tysięcy dolarów na głowę mieszkańca). Wszystkim respondentom z grupy krajów biedniejszych przypisano 1, a z krajów bogatszych 0.

Tabela 3. *Wpływ poziomu demokracji i rozwoju ekonomicznego na średnie wartości legitymizacji w krajach europejskich w 2006 roku*

Zmienne niezależne	Współczynnik b	Błąd standardowy	Współczynnik beta
Poziom demokracji – Indeks EIU	0,220	0,111	0,412
Poziom rozwoju ekonomicznego ^a	-0,514	0,262	-0,409
Stała	-1,635	0,973	

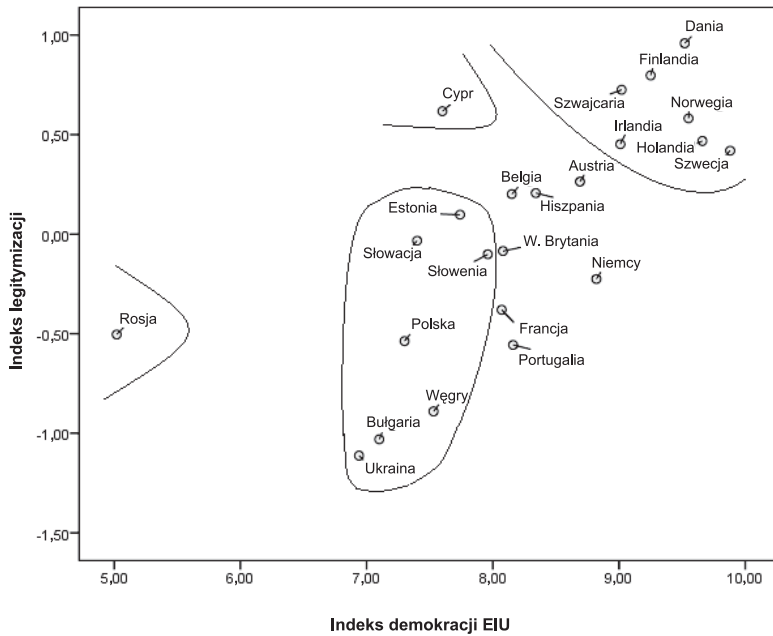
^a kraje z dochodem poniżej 20 tys. dolarów = 1, kraje bogatsze 0
 $R^2 = 0,535$

W tabeli 3 przedstawione są wyniki analizy regresji, gdzie zróżnicowanie legitymizacji między krajami „wyjaśniane” jest przez poziom demokracji i (dychotomicznie ujęty) poziom GDP na jednego mieszkańca.

⁶ Podstawą konstrukcji tego indeksu są analizy ekspertów, oceniających dany kraj ze względu na stan przestrzegania praw politycznych i wolności obywatelskich (por. www.freedomhouse.org).

Porównanie standaryzowanych współczynników regresji wskazuje na podobną siłę związku tych zmiennych z legitymizacją. Zgodnie z oczekiwaniami, wyższy poziom demokracji związany jest wyższym natężeniem legitymizacji, i odwrotnie – postawy te obniża przynależność do krajów biedniejszych.

Wykres 1. Zależność między poziomem demokratyzacji a średnią poczucia legitymizacji w krajach europejskich, 2006

Graficzną postacią zależności między legitymizacją a stopniem demokracji jest wykres 1. Na (hipotetycznej) linii regresji, biegnącej od prawego górnego rogu do lewego dolnego, wyodrębni się kilka grup krajów. Najwyższym poziomem legitymizacji i demokracji charakteryzują się społeczeństwa skandynawskie, usytuowane blisko Szwajcarii, Irlandii i Holandii. Kraje te można określić mianem tradycyjnych, „małych” demokracji. „Dużymi” demokracjami są Wielka Brytania, Francja i Niemcy. Sytuują się one w środkowych partiach tej zależności, razem ze społeczeństwami śródziemnomorskimi oraz Austrią i Belgią. Stosunkowo najniżej lokują się społeczeństwa postkomunistyczne, ale bez Rosji, która jest nietypowym (dla Europy) połączeniem bardzo niskiego pozio-

mu demokracji ze średnim poczuciem legitymizacji systemu politycznego. Anomalia Rosji polega na wyższym poziomie legitymizacji, niż można by oczekiwać ze względu na poziom demokratyzacji – oznacza to, że władza uzyskuje tam poparcie z jakichś innych źródeł, a demokracja jest słabszym wyznacznikiem tych postaw. Drugim społeczeństwem, udzielającym władzy „zawyżonego” poparcia jest Cypr. Średni poziom legitymizacji jest tam znacznie wyższy, niż wynikałoby to z rozwoju demokracji na Cyprze, zresztą znacznie wyższego niż w Rosji.

WPLYW POZYCJI SPOŁECZNEJ

Przechodzimy od całościowego ujmowania legitymizacji do uchwycenia spektrum tych postaw w hierarchii społecznej. Będziemy je rozpatrywać z dwóch różnych perspektyw – przynależności jednostek do podstawowych segmentów struktury klasowo-warstwowej, takich jak inteligencja czy chłopi i z perspektywy społeczno-ekonomicznego statusu, utożsamianego z kontinuum pozycji zawodowych. Wskaźnikiem usytuowania w strukturze klasowej będzie przynależność do kategorii, które można traktować jako odzwierciedlenie podstawowych podziałów społecznych ze względu na stosunki własności, charakter pracy, poziom kwalifikacji i stanowisko w hierarchii organizacyjnej. Kategorie te wyodrębniliśmy na podstawie klasyfikacji EGP (nazwa pochodzi od inicjałów nazwisk autorów), która te cechy uwzględnia (zob. Erikson i Goldthorpe 1992; Domański i Przybysz 2003). Są to: (i) specjaliści wyższego szczebla oraz wyższe kadry kierownicze przedsiębiorstw i urzędnicy państwowi, (ii) pracownicy umysłowi niższego szczebla, obejmujący kierowników wydziałów, techników, pielęgniarzy, księgowych, pracowników umysłowych wykonujących rutynowe prace biurowe, oraz pracowników umysłowych w usługach i handlu (sprzedawczynie, pracownicy poczty), (iii) właściciele firm i samozatrudniający się właściciele poza rolnictwem, (iv) robotnicy wykwalifikowani i niewykwalifikowani, (v) rolnicy, obejmujący robotników rolnych i właścicieli gospodarstw. Z kolei wskaźnikiem społeczno-ekonomicznego statusu jednostek jest usytuowanie na skali będącej wypadkową pozycji zawodowej, wykształcenia i poziomu dochodów⁷.

⁷ Do pomiaru statusu społeczno-ekonomicznego posłużyliśmy się *International Socio-Economic Index* – ISEI (zob. Ganzeboom i Treiman 2003).

Czy legitymizacja systemu politycznego zależy od pozycji społecznej jednostek? A jeżeli tak, to od jakich kategorii władza może oczekiwać największego poparcia? I czy zależności te kształtują się we wszystkich krajach tak samo?

Wyniki naszej analizy można podsumować w trzech punktach. (i) Potwierdzają się wcześniejsze ustalenia, że usytuowanie w hierarchii społecznej jest znaczącym wyznacznikiem postaw legitymizacji systemu politycznego. (ii) Jeżeli chodzi o kształt tej zależności, to zajmowanie wyższej pozycji związane jest z udzielaniem systemowi stosunkowo wyższego poparcia. (iii) Natomiast nic nie wskazuje na występowanie znaczących różnic między krajami, które można by interpretować jako rezultat określonej polityki rządu czy odmiennego funkcjonowania mechanizmów rynkowych. Pewna różnica występuje tylko w ramach podziału na społeczeństwa postkomunistyczne i „małe demokracje” zachodnie. Usytuowanie w hierarchii społecznej okazuje się trochę silniejszym wyznacznikiem legitymizacji w społeczeństwach postkomunistycznych, zarówno w aspekcie wpływu pozycji społeczno-ekonomicznej, jak i przynależności klasowej⁸.

⁸ Zależności tych nie różnicuje również wpływ systemu politycznego w podziale na kraje: nordyckie, liberalne, konserwatywne, śródziemnomorskie i postkomunistyczne. Jest to bardziej szczegółowa wersja typologii Espinga-Andersena, w której zróżnicowanie systemów pod względem stopnia zależności od praw rynku (*commodification*) skrzyżowano ze zróżnicowaniem pod względem „stratyfikacji” w zakresie dostępu ludzi do zasobów materialno-bytowych a także uwzględniono wymiar „solidaryzmu” (Esping-Andersen 1999). Tak więc, przykładowo, system nordycki jest raczej „solidarystyczny” i charakteryzuje się niskim stopniem „komodyfikacji”, przeciwnie niż system liberalny, w którym występuje silna stratyfikacja, a stopień zależności od praw rynku jest stosunkowo wysoki. Z kolei, systemy konserwatywne (określane również mianem „korporacyjnych”) odwołują się do solidaryzmu, ugruntowanego w przywiązywaniu dużej wagi do wartości rodzinnych. Skandynawski model *welfare state* zapewnił mieszkańcom tych krajów liczne korzyści, które znajdują odzwierciedlenie w silniejszym poparciu dla polityki rządu w porównaniu z innymi typami systemów rynkowych (Andress i Heien 2001). Można było na tej podstawie założyć, że odpowiednio niskie jest tam zróżnicowanie tych postaw w przekroju podstawowych segmentów struktury społecznej. Dodatkowym czynnikiem egalitaryzacji pod względem siły tego poparcia mogły być najniższe nierówności dochodów i stosunkowo największa otwartość struktury społecznej (Breen 2004). Występowanie większych nierówności w innych systemach społecznych raczej utrudnia komunikację między obywatelami i władzą.

Tabela 4. *Wpływ płci, wieku, wykształcenia i pozycji społeczno-ekonomicznej na legitymizację w krajach postkomunistycznych w porównaniu z innymi krajami, w 2006 roku*

Zmienne niezależne	Współczynnik B	Błąd standardowy	Współczynnik beta
A. Społeczeństwa postkomunistyczne ^a			
Płeć (mężczyzna=1, kobieta = 0)	0,099	0,021	0,050
Wiek (w latach/10)	0,010	0,006	0,018
Wykształcenie (7 poziomów)	0,030	0,034	0,012
Pozycja społeczno-ekonomiczna ^b	0,008	0,001	0,133
Stała	-0,952	0,045	---
B. Tradycyjne „małe” demokracje ^c			
Płeć (mężczyzna=1, kobieta=0)	0,165	0,014	0,024
Wiek (w latach/10)	0,011	0,004	0,089
Wykształcenie (7 poziomów)	0,050	0,006	0,089
Pozycja społeczno-ekonomiczna ^b	0,004	0,001	0,090
Stała	0,141	0,032	---

^a $R^2 = 0,023$

^b Międzynarodowy indeks społeczno-ekonomiczny (ISEI)

^c społeczeństwa skandynawskie oraz Holandia, Irlandia i Szwajcaria. $R^2 = 0,037$

Zależności te przedstawione są w tabelach 4 i 5. Porównanie wartości współczynnika regresji dla pozycji społeczno-ekonomicznej (tabela 4) wskazuje, że wśród reprezentantów społeczeństw postkomunistycznych na każdy punkt skali ISEI przypadał wzrost legitymizacji o 0,008, podczas gdy w „nowych demokracjach” zachodnich kształtowało się to na poziomie 0,004⁹. Zwróćmy uwagę, że w obydwu typach społeczeństw postawy legitymizacji zwiększają się z wiekiem i poziomem wykształcenia, a system polityczny uzyskuje wyższe poparcie wśród mężczyzn. Niemniej w krajach postkomunistycznych, pozycja społeczno-ekonomiczna była silniejszym wyznacznikiem legitymizacji od wykształcenia i wieku, podczas gdy w społeczeństwach zachodnich zależności te były podobne.

⁹ Skala ISEI przyjmuje kilkadziesiąt wartości przypisanych szczegółowym kategoriom społeczno-zawodowym, stąd też metryczne współczynniki regresji muszą być niskie.

Tabela 5. *Wpływ klas społecznych na legitymizację w krajach Europy Centralnej i Wschodniej w porównaniu z innymi krajami, w 2006 roku*

Klasy	Średnia arytmetyczna ^a	Wpływ bez kontroli	Wpływ z kontrolą ^b
A. Społeczeństwa postkomunistyczne ^c			
Wyższe kadry kierownicze i specjaliści	1,236	0,228	0,229
Pracownicy umysłowi	1,114	0,062	0,096
Właściciele	0,985	-0,025	-0,041
Pracownicy fizyczni – robotnicy	0,832	-0,170	-0,192
Rolnicy	0,763	-0,137	-0,145
B. Tradycyjne „małe” demokracje ^d			
Wyższe kadry kierownicze i specjaliści	1,296	0,162	0,145
Pracownicy umysłowi	0,986	-0,012	0,029
Właściciele	1,080	0,032	0,028
Pracownicy fizyczni – robotnicy	0,819	-0,118	-0,131
Rolnicy	0,995	-0,003	-0,040

^a w stosunku do średniej w danej grupie krajów

^b zmienne kontrolne: płeć i wiek

^c $R^2 = 0,019$

^d $R^2 = 0,017$

Wyniki przedstawione w tabeli 5 dostarczają bardziej szczegółowego obrazu usytuowania legitymizacji w hierarchii społecznej. Średnio rzecz biorąc, najsilniejsze poparcie dla systemu politycznego deklarują wyżsi kierownicy i specjaliści, wyprzedzający pozostałych pracowników umysłowych i właścicieli firm, natomiast postawy te występują najsłabiej wśród robotników i rolników¹⁰. Jeżeli chodzi o różnice między krajami, to w społeczeństwach postkomunistycznych pracownicy umysłowi udzielają władzy silniejszego poparcia od właścicieli, a robotnicy sytuują się powyżej rolników. Odwrotnie jest w społeczeństwach zachodnich. Pracownicy umysłowi i właściciele charakteryzują się tu podobnym poziomem legitymizacji (po wyłączeniu wpływu płci, wykształcenia i wie-

¹⁰ Przynależność do tych kategorii zoperacjonalizowano w postaci zmiennych zero-jedynkowych, przez porównywanie członków określonej kategorii z wszystkimi pozostałymi. Tak więc, respondentom należącym do kategorii wyższych kierowników i specjalistów przypisano 1, a wszystkim pozostałym respondentom 0, itd.

ku) natomiast rolnicy wyprzedzają robotników, udzielających władzy najsłabszego poparcia.

Może to wynikać z większego poczucia stabilizacji drobnych i średnich właścicieli w krajach zachodnich. W społeczeństwach postkomunistycznych jest ono słabsze. Podważają ją utrudnienia w prowadzeniu działalności ze strony urzędów skarbowych, kontrole podatkowe i zmiany przepisów. Przedstawiciele drobnego i średniego biznesu charakteryzują się tu również wysoką fluktuacją i napływem członków klas niższych, dla których własna firma stanowi często ucieczkę przed bezrobociem. Nie będzie nadmiernym uogólnieniem stwierdzenie, że – w porównaniu z właścicielami z długim stażem – właściciele o pochodzeniu robotniczym i chłopskim mają bardziej negatywny stosunek do władzy w każdym systemie społecznym. Z kolei właścicielami gospodarstw rolnych w społeczeństwach zachodnich są w znacznym stopniu farmerzy, zaliczani do „starej klasy średniej”, której znacznie bardziej zależy na stabilności systemu politycznego niż robotnikom. Charakteryzują się oni również większym zaufaniem do instytucji systemu politycznego, czego efektem może być silniejsze poparcie.

W celu ustalenia, czy prawidłowości te utrzymują się niezależnie od zróżnicowania między krajami pod względem stopnia demokratyzacji i stopy życiowej, w tabeli 6 przedstawiamy wyniki dla modelu uwzględniającego zarówno charakterystyki krajów, jak i cechy jednostek¹¹. Analiza ta przeprowadzona jest na połączonym zbiorze danych z 2006 roku dla wszystkich społeczeństw. Okazuje się, że pozycja społeczno-ekonomiczna pozostaje istotnym wyznacznikiem legitymizacji, niezależnie od zróżnicowania między krajami pod względem demokratyzacji i stopnia zamożności. Im wyższa pozycja społeczno-ekonomiczna i wykształcenie jednostek, tym silniejsze jest poczucie legitymizacji, przy kontroli wieku i płci, które są również istotnymi wyznacznikami tych postaw.

¹¹ Są to parametry regresji uzyskane dla wielopoziomowego modelu, w którym zakłada się występowanie różnic między krajami pod względem poziomu legitymizacji, przy założeniu braku tego zróżnicowania pod względem siły zależności między legitymizacją a rozpatrywanymi cechami jednostek. Jest to tzw. *random intercept model*, który okazał się znacząco lepiej dopasowany do danych w porównaniu z modelem, zakładającym występowanie różnic w sile zależności między krajami (*random slope model*).

Tabela 6. *Wpływ zmiennych indywidualnych i zmiennych kontekstowych na poczucie legitymizacji: model dwupoziomowy*

Zmienne niezależne	Współczynnik b	Błąd standardowy	Test Z
Zmienne indywidualne			
Płeć (mężczyzna = 1, kobieta = 0)	0,104	0,009	11,62
Wiek (w latach / 10)	0,009	0,003	3,54
Wykształcenie (7 poziomów)	0,038	0,004	9,13
Pozycja społeczno-ekonomiczna ^a	0,004	0,000	11,60
Zmienne kontekstow ^c			
Poziom demokracji – Indeks EIU	0,324	0,083	3,90
Poziom rozwoju ekonomicznego ^b	-0,327	0,196	-1,67
Stała	-2,974	0,722	-4,12

^a Międzynarodowy indeks społeczno-ekonomiczny (ISEI)

^b kraje z dochodem poniżej 20 tys. dolarów = 1, kraje bogatsze = 0

^c szacunkowa wartość zmienności międzykrajowej: 0,370 z błędem standardowym 0,060

Widać też, że niezależnie od zajmowanej pozycji, większemu natężeniu tych postaw sprzyja funkcjonowanie w społeczeństwach charakteryzujących się wyższym poziomem demokracji i bardziej zamożnych. Dodatnia wartość współczynnika regresji dla indeksu EIU mówi o tym, że na każdy punkt wzrostu demokracji systemu politycznego, jego legitymizacja zwiększała się o 0,324, niezależnie od tego, czy było się specjalistą czy rolnikiem. I odwrotnie – postawy legitymizacji w krajach biedniejszych kształtowały się średnio poniżej krajów bogatszych dla wszystkich kategorii mieszkańców.

WNIOSKI

Przedmiotem naszej analizy była legitymizacja systemu politycznego, wyrażana w postawach wobec gospodarki, demokracji i rządu. Chodziło o stwierdzenie, jakie poparcie uzyskuje władza w zależności od pozycji społecznej jednostek. Opierając się na danych Europejskiego Sondażu Społecznego z lat 2002–2006, próbowaliśmy rozpoznać ogólniejsze prawidłowości – i na ile są one stabilne.

Nasze ustalenia nie odbiegają od wyników wcześniejszych analiz. Usytuowanie w hierarchii społecznej okazuje się znaczącym wyznacznikiem poparcia dla władzy. W większości krajów najsilniej deklarują ją wyżsi kierownicy i specjaliści. Za nimi są średni i drobni właściciele oraz pracownicy umysłowi o niższym statusie. Natomiast postawy te występują najslabiej wśród robotników i rolników. Uniwersalną prawidłowością jest więc silniejsza legitymizacja ze strony osób zajmujących wyższą pozycję społeczną. W społeczeństwach postkomunistycznych zależność ta rysuje się trochę silniej niż w społeczeństwach Europy Zachodniej. Wynikałoby stąd, że w krajach takich jak Polska, Rosja czy Czechy władza może bardziej liczyć na poparcie ze strony inteligencji, ale jednocześnie uzyskuje mniejszą legitymizację ze strony klas niższych.

Analiza różnicowania między krajami uświadamia, że nie żyjemy w zuniformizowanym społeczeństwie globalnym. Niezależnie od usytuowania w hierarchii społecznej, wyraźnie wyższa legitymizacja występuje w społeczeństwach charakteryzujących się wyższym poziomem demokracji i rozwoju ekonomicznego niż w młodych demokracjach i krajach biedniejszych. Najwyższym poziomem legitymizacji charakteryzują się społeczeństwa skandynawskie, a najniższym – społeczeństwa postkomunistyczne. Inaczej mówiąc, specjaliści deklarują znacznie słabsze poparcie dla władzy w Polsce i w Czechach niż w Danii i Szwecji. Z drugiej strony, klasy niższe dostarczają władzy relatywnie silniejszego poparcia w krajach zachodnich.

Z poziomem demokracji i rozwoju ekonomicznego związane są inne aspekty. Zapewne nie bez znaczenia jest większe poczucie bezpieczeństwa, które można przypisać konsekwentnej realizacji polityki równych szans i programów opieki społecznej. Szwecja jest jedynym krajem, w którym w ciągu kilkudziesięciu lat stwierdzono systematyczny spadek wpływu pochodzenia społecznego na dostęp do wykształcenia i możliwości awansu zawodowego jednostek (Breen 2004). W społeczeństwach postkomunistycznych wiarygodność klasy rządzącej podważają wysoka korupcja urzędników, niestabilność prawa w zakresie rozwoju prywatnej przedsiębiorczości i przekonanie, że rządy nie mają strategicznej wizji rozwoju. W przypadku Polski krytycyzm dotyczy słabych perspektyw poprawy systemu emerytalnego i opieki zdrowotnej. Bardziej niż w społeczeństwach zachodnich, politycy oskarżani są o karierowiczostwo i nieumiejętność przedkładania racji stanu nad interesy partyjne.

Najogólniejszą przyczyną krytycyzmu wobec reguł gry demokratycznego kapitalizmu i władzy wydaje się brak mechanizmów samolegitymizacji, oddziałujących w długiej perspektywie. Jak wskazują badania, przy braku korzystniejszych rozwiązań i w sytuacji stabilnego rozwoju ludzie mają tendencję do uznawania tego, „co jest”, za właściwe (Homans 1974: 249–250). Psychologia jednostek zawiera w sobie potrzebę stabilizacji i niechęci do radykalizmu, nawet jeżeli istniejący system uznawany jest za wadliwy. Na postawach pragmatycznej akceptacji opierała się trwałość systemu komunistycznego (przynajmniej w jego końcówce), natomiast analogiczne mechanizmy nie zdążyły jeszcze zaistnieć w społeczeństwach postkomunistycznych.

LITERATURA

- Andress, H.J., T. Heien. 2001. „Four worlds of welfare state attitudes? A comparison of Germany, Norway and the United States”, *European Sociological Review*, 17: 337–356.
- Bell, D. 1995. *Kulturowe sprzeczności kapitalizmu*, Warszawa: PWN.
- Bellah, R.N. i in. 1986. *Habits of the Heart*, New York: Harper and Rows Publishers.
- Breen, R. (red.). 2004. *Social Mobility in Europe*, Oxford–New York: Oxford University Press.
- Della Fave, R. L. 1980. „The meek shall not inherit the earth: self-evaluation and the legitimacy of stratification”, *American Sociological Review*, 45: 935–971.
- Diamond, L., J. Linz, S.M. Lipset. (red.). 1989. *Democracy in Developing Countries*, Boulder, Colo: Lynne Rienner Publishers.
- Domański, H. 2005. *Legitymizacja systemu politycznego w 21 krajach*, *Studia Socjologiczne*, 2 (177): 5–39.
- Domański, H. 2008. „Dystanse inteligencji w stosunku do innych kategorii społecznych ze względu na położenie materialne, pozycję rynkową, prestiż, samoocenę pozycji i stosunek do polityki”, w: H. Domański (red.), *Inteligencja w Polsce. Specjaliści, klerkowie, klasa średnia?*, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, s. 292–324.
- Domański, H., D. Przybysz. 2003. „Analiza przydatności schematu EGP jako wskaźnika pozycji społecznej”, *Ask. Społeczeństwo, Badania, Metody*, 12: 85–116.

- Erikson, R., J.H. Goldthorpe. 1992. *The Constant Flux: A Study of Class Mobility in Industrial Societies*, Oxford: Clarendon Press.
- Esping-Andersen, G. 2000. *Social Foundations of Postindustrial Economies*, New York: Academic Press Inc.
- Easton, David. 1975. „A Re-Assessment of the concept of political support”, *British Journal of Political Science*, 5 (4): 435–457.
- Ganzeboom, H.B.G. i D.J. Treiman. 2003. „Three internationally standardised measures for comparative research on occupational status”, w: J. H. P. Hoffmeyer-Zlotnik, Ch. Wolf (red.), *Advances in Cross-National Comparison. A European Working Book for Demographic and Socio-Economic Variables*, New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, s. 159–194.
- Habermas, J. 1976. *Legitimation Crisis*, Boston: Beacon Press.
- Homans, G. 1974. *Social Behavior: Its Elementary Forms*, New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Hyman, H. 1954. „The value systems of different classes”, w: R. Bendix i S.M. Lipset (red.), *Class, Status and Power*. Glencoe, Ill.: Free Press.
- Inglehart, R. 1997. *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*, Princeton: Princeton University Press.
- Lipset, S.M. 1995. *Homo Politicus*, Warszawa: PWN.
- Marshall, G., D. Rose, H. Newby i C. Vogler. 1988. *Social Class in Modern Britain*, London: Unwin Hyman, Ltd.
- O'Connor, J. 1973. *The Fiscal Crisis of the State*, New York: St. Martin's Press.
- Przeworski, A. 1991. *Democracy and the market: political and economic reforms in Eastern Europe and Latin America*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Przybysz, D. 2004. „Dlaczego Polacy nie głosują?”, w: H. Domański i in. (red.), *Niepokoje polskie*, Warszawa: IFiS PAN.
- Putnam, R. 2009. *Samotna gra w kręgle*, Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Runciman, W. 1966. *Relative Deprivation and Social Justice*, London: Routledge and Kegan Paul.
- Schumpeter, J. A. 1995. *Kapitalizm, socjalizm, demokracja*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Słomczyński, K. M. 2004. „Europejski Sondaż Społeczny a inne międzynarodowe badania surveyowe. Czego można nauczyć się z analiz porównawczych”, *ASK. Społeczeństwo, Badania, Metody*, 13: 85–116.
- Słomczyński, K. M. i K. Janicka. 2008. „Strukturalne uwarunkowania postaw prodemokratycznych: Polska na tle innych krajów”, w: A. Rychard (red.), *Strukturalne podstawy demokracji*, Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Sztabiński, P. 2003. „Europejski Sondaż Społeczny”, *Ask. Społeczeństwo, Badania, Metody*, 10: 117–121.

Załącznik 1. *Europejski Sondaż Społeczny: kraje uwzględnione w analizie*

Kraje ^a	Zbiór połączony			Oddzielny zbiór dla 2006 roku
	2002	2004	2006	2006
Austria	tak	tak	tak	tak
Belgia	tak	tak	tak	tak
Czechy	tak	tak	nie	nie
Dania	tak	tak	tak	tak
Estonia	nie	tak	tak	tak
Finlandia	tak	tak	tak	tak
Francja	tak	tak	tak	tak
Grecja	tak	tak	nie	nie
Niemcy	tak	tak	tak	tak
Irlandia	tak	tak	tak	tak
Włochy	tak	tak	nie	nie
Luksemburg	tak	tak	nie	nie
Holandia	tak	tak	tak	tak
Norwegia	tak	tak	tak	tak
Polska	tak	tak	tak	tak
Portugalia	tak	tak	tak	tak
Słowacja	nie	tak	tak	tak
Słowenia	tak	tak	tak	tak
Hiszpania	tak	tak	tak	tak
Szwecja	tak	tak	tak	tak
Szwajcaria	tak	tak	tak	tak
Węgry	tak	tak	tak	tak
Wielka Brytania	tak	tak	tak	tak
Ukraina	nie	tak	tak	tak
Bułgaria	nie	nie	nie	tak
Cypr	nie	nie	nie	tak
Rosja	nie	nie	nie	tak

^a Kraje podano w takiej kolejności, w jakiej występują w połączonym zbiorze danych.

Załącznik 2. Indeksy demokratyzacji dla krajów europejskich w latach 2002–2006

Kraje ^a	Zbiorczy indeks <i>Freedom House</i>			Indeks EIU
	2002	2004	2006	2006
Austria	9,0	9,0	9,0	8,69
Belgia	9,5	9,0	9,0	8,15
Czechy	8,5	8,5	9,0	8,17
Dania	9,0	9,0	9,0	9,52
Estonia	8,5	8,5	9,0	7,74
Finlandia	9,0	9,0	9,0	9,25
Francja	8,5	9,0	9,0	8,07
Grecja	8,0	8,5	8,5	8,13
Niemcy	8,5	9,0	9,0	8,82
Irlandia	9,0	9,0	9,0	9,01
Włochy	8,5	9,0	9,0	7,73
Luksemburg	9,0	9,0	9,0	9,10
Holandia	9,0	9,0	9,0	9,66
Norwegia	9,0	9,0	9,0	9,55
Polska	8,5	8,5	9,0	7,30
Portugalia	9,0	9,0	9,0	8,16
Słowacja	8,5	8,5	9,0	7,40
Słowenia	8,5	9,0	9,0	7,96
Hiszpania	8,5	9,0	9,0	8,34
Szwecja	9,0	9,0	9,0	9,88
Szwajcaria	9,0	9,0	9,0	9,02
Węgry	8,5	8,5	9,0	7,53
Wielka Brytania	8,5	9,0	9,0	8,08
Ukraina	6,0	6,0	7,5	6,94
Bułgaria	8,0	8,5	8,5	7,10
Cypr	9,0	9,0	9,0	7,60
Rosja	5,0	5,0	4,5	5,02

^a Kraje podano w takiej kolejności, w jakiej występują w Zestawieniu 1. Czcionką pochyłą zaznaczono wartości, które nie weszły do analizy ze względu na brak odpowiednich danych indywidualnych w ESS.